

Relationen mellan klimatförändringar och våldsamma konflikter

13 augusti 2017

Innehåll

1. Sammanfattning
2. Inledning
3. Kunskapsläget
4. Sambandet mellan klimatrelaterade förändringar och säkerhetsrisker
5. Våldsamma konflikter
6. Fyra slutsatser från SIPRIs analys
7. Indirekta eller oavsiktliga effekter av klimatpolitiken
8. Svaga och konfliktdrabbade samhällen är mest utsatta
9. Tchadsjön
10. Vilka erfarenheter har UD och Sida?
11. Slutsatser
12. Rekommendationer

1. Sammanfattning

Det går inte att påvisa ett direkt och enkelt samband mellan klimatförändringar och våldsam konflikt, men under vissa omständigheter kan klimatrelaterade förändringar påverka de faktorer som leder till eller förvärrar en konflikt. Försämringar i vattentillgång och extrema väderhändelser påverkar t ex negativt livsmedelstryggheten och orsakar svårare livsvillkor för sårbara hushåll och samhällen. Då kan ökande brist på naturresurser leda till lokal konkurrens som inte kan hanteras när institutioner för konfliktlösning saknas. Särskilt utsatta är svaga stater och samhällen som redan har en historia av våldsamma konflikter. Den migration som påverkas av klimatrelaterade händelser sker huvudsakligen inom länders gränser. Inga studier visar att mellanstatliga konflikter har klimatförändringar som direkt eller indirekt orsak. Men klimatrelaterade effekter kommer att få allt större utslag med svåröversäglbara konsekvenser i tid och rum. För att minska risken för konflikter behöver policyer och strategier särskilt beakta vikten av god samhällsstyrning, samverkan mellan sektorer och politikområden, samt oavsiktliga negativa effekter av åtgärder för klimatanpassning eller utsläppsminskningar, särskilt sådana som rör rätten till mark, skog och vatten.

Svenskt bistånd har ännu inte på ett systematiskt sätt börjat tillämpa integrerade miljö-, klimat- och konfliktanalyser, även om insatser som är relevanta för relationen mellan klimatrelaterade förändringar och konfliktrisker görs i flera länder och regioner. Denna rapport finner att Sverige har särskilt goda förutsättningar att arbeta med komplexa och svåröversäglbara lokala skeenden genom decentraliseringen och delegeringen av biståndet till utlandsmyndigheterna samt flexibel och långsiktig finansiering. Den rekommenderar att svenskt bistånd antar en bred ansats som bidrar till att bygga samhällens förmåga till motståndskraft och återhämtning, grundade i jämställdhet och respekten för mänskliga

rättigheter, tillsammans med specifika insatser för att säkra rätten till och lösa konflikter kring naturresurser, inklusive gränsöverskridande vattenresurser. Sverige bör också främja katastrofriskreducering i fragila och konfliktdrabbade kontexter. Rapporten föreslår slutligen hur organisation, arbetssätt och finansieringsformer kan ytterligare främja ett bistånd som bidrar till att minska riskerna för klimatrelaterade konflikter.

2. Inledning

Klimatförändringarna är en av regeringen högt prioriterad fråga, inte minst inom utvecklingssamarbetet. I Policyramverket för utvecklingssamarbete och humanitärt bistånd sägs att

Klimatförändringarna ökar risken för konflikter, fattigdom och hunger, undergräver de mänskliga rättigheterna och är en växande orsak till ofrivillig migration.

På senare tid har klimatförändringarna som säkerhetsrisk väckt allt mer uppmärksamhet. I slutet av mars 2017 antog FNs säkerhetsråd resolution 2349 om konflikten i regionen kring Tchad-sjön, som uttryckligen och för första gången pekar ut klimatförändringar som en bidragande orsak till instabilitet, vilket är unikt för säkerhetsrådet. Resolutionen säger att påverkan blir sker genom vattenbrist, torka, ökenspridning, markförstöring och livsmedelsotrygghet, och betonar behovet av riskbedömning och – hantering som tar dessa faktorer i beaktande.

I regleringsbrevet för 2017 gavs Sida i uppdrag att

redovisa hur myndighetens verksamhet utgår från och genomsyras av ett integrerat konfliktperspektiv och ett integrerat miljö- och klimatperspektiv i utvecklingssamarbetet. Redovisningen ska också innefatta perspektivens ömsesidiga relation. Myndigheten ska härtill analysera hur detta har påverkat och förändrat myndighetens arbete.

Denna skrivelse behandlar den senare delen av uppdraget, dvs miljö/klimat- och konfliktperspektivens ömsesidiga relation, vilket har tolkats som att en analys efterfrågas av hur miljö/klimatförändringar påverkar risken för våldsamma konflikter och omvänt hur konflikter påverkar förutsättningarna för en organiserad och medveten hantering av miljö- och klimatförändringar och deras effekter. Utifrån denna analys ombeds Sida presentera erfarenheter och slutsatser, dvs hur Sida kan förväntas planera och genomföra biståndssamarbete som tar hänsyn till vad som är känt om sambandet mellan klimatförändringar och våldsamma konflikter.

Skrivelsen gör en kortfattad beskrivning av kunskapsläget, redovisar därefter relevanta erfarenheter på Sida och UD, och avslutas med slutsatser och rekommendationer.

Framställningen har framför allt tonvikt på klimatförändringarna och deras miljöpåverkan, och inte på sådana miljöförändringar som inte har sitt ursprung i klimatförändringar, även om dessa kan ha stor betydelse vad gäller risken för våldsamma konflikter. Det innebär t ex att den viktiga frågan om hur extraktiv industri bidrar till svåra miljöproblem, särskilt på platser med svag respekt för mänskliga rättigheter, inte avhandlas. Bedömningen är att klimatförändringarnas betydelse som säkerhetsfråga är ett så nytt område, som väcker så stor uppmärksamhet, att det är berättigat att göra denna avgränsning. Rapporten rör sig inom området mänsklig säkerhet¹, men avhandlar framför allt sambandet mellan klimatförändringar och risken för våldsamma, väpnade konflikter.

¹ Engnell, R. 2017. Vad är mänsklig säkerhet? <http://manskligsakerhet.se/2017/02/08/vad-ar-mansklig-sakerhet/>

3. Kunskapsläget

Leder klimatförändringarna till våldsamma konflikter? Blir det brist på naturresurser och ökad konkurrens som inte kan hanteras? Uppstår olösbara spänningar på de platser dit kustbefolkningen flyttar undan de stigande haven?

Synen på dessa frågor har utvecklats under de senaste tio åren, från ett utmålade av enkla, deterministiska orsakssamband och katastrofala scenarier till en betydligt mer nyanserad syn utifrån insikten att risken för konflikt är starkt kontextberoende där kausaliteten är multifaktoriell och komplex². Studier där man letat statistiska korrelationer mellan historiska klimatförändringar och konfliktutbrott ersätts av analyser av både kvantitativa och kvalitativa variabler, där sociala, ekonomiska och politiska faktorer vägs in. Man söker förstå komplexa och långsiktiga förlopp snarare än enkla samband under kort tid. Frågor ställs nu om **under vilka förutsättningar** klimatförändringar kan öka risken för väpnad konflikt.

Dessutom konstateras allt oftare att det omvända sambandet är betydligt säkrare: samhällen som redan befinner sig i konflikt är särskilt utsatta och illa rustade för att möta klimateffekterna.

På uppdrag av UD har SIPRI genomfört en unikt omfattande studie av flera aspekter av sambandet mellan klimatförändringar och konfliktrisk; dels har SIPRI analyserat hur ett antal internationella organisationer och myndigheter hanterar frågorna, dels har en analys gjorts av ett större antal kvantitativa och kvalitativa studier från Östafrika. SIPRI presenterade sin analys i en syntesstudie³ i oktober 2016. Det följande bygger i hög grad på de slutsatser från SIPRIs analys som har särskild bäring på biståndssamarbete.

Alla studier i ämnet är naturligen retrospektiva, dvs de söker förstå orsaken till händelser i det förflutna för att finna modeller för hur framtiden kan gestalta sig. Den stora utmaningen, också ur metodsynpunkt, är dock att klimatförändringarnas effekter kommer att få allt större utslag, med största sannolikhet bortom våra historiska erfarenheter. Samhällen kommer därför att ställas inför komplexa skeenden och nya förlopp om vilka vi inget kan veta.

4. Sambandet mellan klimatrelaterade förändringar och säkerhetsrisker

I analyser av hur klimatförändringar påverkar naturresurser och samhällen brukar ett antal områden lyftas fram som särskilt betydelsefulla: vattenförsörjning, livsmedelstrygghet, havsnivåhöjning, migration samt extrema händelser.

Tillgången på vatten för samhälle och jordbruk blir allt mer osäker, särskilt i tropiska och subtropiska samt arida och semi-arida områden. Minskad nederbörd och ökad variation i dess fördelning i tid och rum påverkar redan jordbrukets och boskapsskötselns produktivitet. Överutnyttjande av grundvatten och illa underhållna infrastruktur för vattendistribution skapar vattenstress i urbana områden. De avtal mellan länder som reglerar gränsöverskridande

² Med komplex menas system och förlopp som är icke-linjära, svåröversäglbara, där det svårt att bestämma kausalitet och där osäkerhet råder om vad en viss åtgärd kan leda till. Komplexa system kan utsättas för tröskleffekter där gradvis påverkan på olika variabler leder till att systemets egenskaper plötsligt förändras.

³ Mobjörk, M., Gustafsson, M.-T., Sonnsjö, H., van Baalen, S., Dellmuth, L.M. & Bremberg, N. 2016. Climate-related Security Risks. Towards an Integrated Approach. SIPRI.

vattenresurser förutsätter stabila flöden och har inte utrymme och beredskap för att hantera svårförutsägbar variation i volym och över tid⁴.

Alla livsmedelstrygghetens (food security) dimensioner⁵ påverkas av de globala förändringarna. Produktionen minskar i områden med osäker vattenförsörjning och där trycket av växtsjukdomar förändras eller temperaturen överskrider grödors toleransnivå. Prisfluktuationer påverkar livsmedels tillgänglighet särskilt för fattiga familjer för vilka mat utgör en stor andel av hushållsbudgeten, vilket leder till att man äter sämre. Livsmedelskrisen 2008 och åren därefter visade hur torka eller översvämningar, troligen relaterade till klimatförändringar, i de stora spannmålsproducerande länderna kan få stora utslag i tillgång och priser⁶ på lokal nivå. Krisen fick långvariga konsekvenser för de mest utsatta, särskilt kvinnor, genom de negativa anpassningsmekanismer man tvingades till⁷. Den ledde också till social oro i många länder, i synnerhet där myndigheter och institutioner inte kunde dämpa livsmedelskrisens effekter.

Havsnivåhöjningarnas effekter är svåra att förutsäga – något liknande har inte mänskligheten hanterat i modern tid. Många av världens största städer ligger vid kuster och kommer och kommer att påverkas, liksom de små östaterna i Stilla Havet, Indiska Oceanen och Karibien. Försörjning, ekonomi, handel, politisk representation och en rad andra faktorer kommer att påverkas och kräver långsiktig planering och beredskap, vilket i och för sig bör vara möjligt givet att nivåhöjningen sker relativt långsamt. Samtidigt är förutsättningarna för ordnade beslutsprocesser starkt kontextberoende, där förmågan till anpassning och det samhällsliga styrelseskicket har avgörande betydelse. I vissa utsatta kustområden har invånare och lokala myndigheter initierat program för en planerad förflyttning till högre liggande och mer skyddade platser⁸. Eskimåsamhällen i Alaska påverkas redan starkt av havsnivåförändringarna och varmare vintrar. Så här långt visar försöken till planerat agerande på stora utmaningar⁹. Relevant lagstiftning saknas, det är oklart hur en flytt ska finansieras, vem som ska kompenseras, vart hotade samhällen ska flytta, när, och av vem, beslut ska fattas.

Extrema händelser. Klimatförändringarna leder med säkerhet till att extrema väderhändelser ökar i intensitet och i vissa fall i frekvens, och uppträder med allt större oförutsägbarhet i tid och rum. Det innebär inte bara stormar, översvämningar och torka utan också att perioder med extrem värme blir allt längre, det senare en alltmer uppmärksammas hälsorisk i kombination med hög luftfuktighet¹⁰.

De extrema händelserna stör samhällsfunktioner och ekonomisk verksamhet och orsakar förluster i form av döda och skadade människor och materiell förstörelse. Värst utsatta är fattiga hushåll som tenderar att bo i de mest riskabla miljöerna.

⁴ Earl, A., Cascao, A.E., Hansson, S., Jägerskog, A., Shwain, A. & Öjendal, J. 2015; *Transboundary Water Management and the Climate Change Debate*, Earthscan.

⁵ Dessa dimensioner definieras av FAO som när "alla människor alltid har fysisk, ekonomisk och social tillgång till hälsosam och nyttig mat i tillräcklig mängd för att tillgodose sina behov och önskemål i fråga om mat för att kunna leva ett aktivt och hälsosamt liv" FAOs definition i översättning i Kommerskollegiums Handelspolitiskt ABC <http://www.kommers.se/Handelspolitiskt-ABC/?letter=l>

⁶ Schaar, 2013. *Weaving the Net*. World Resources Institute

⁷ Scott-Villiers, P., Chisholm, N., Wanjiku Kelbert, Al., and Hossain, N. 2016; *Precarious Lives: Food, Work and Care after the Global Food Crisis*. Oxfam/IDS Report.

⁸ <https://blogs.worldbank.org/voices/when-resilience-means-leaving-your-home-and-making-new-one>

⁹ Bronen, B. & Pollock, D. 2017. *Climate Change, Displacement and Community Relocation. Lessons from Alaska*. Norwegian Refugee Council/Alaska Institute for Justice.

¹⁰ Khan, F., Malik, S., & Rehman, A. (2014). *Sheltering from a gathering storm: Temperature resilience in Pakistan*. Boulder, CO: ISET-International.

Migration. Frågan om människor migrerar som resultat av klimatförändringar har getts stor uppmärksamhet – begreppet ”klimatflyktingar” indikerar direkta orsakssamband och förlopp som liknar de hot mot människors säkerhet som driver dem på flykt vid väpnade konflikter eller förföljelse på etnisk, politisk eller religiös grund. ”Klimatflyktingar” beskrivs ibland som ett hot mot säkerheten i de länder de ”flyr” till. Migrationsforskningen pekar dock på en rad faktorer som påverkar drivkraften att migrera, där resursknapphet kan men inte behöver vara en huvudorsak¹¹. Det finns dessutom många former av migration – säsongmässig eller mer permanent inom ett land, internationell migration som ibland är permanent men ofta cirkulär, dvs migranten återvänder mer eller mindre regelbundet från destinationslandet till hemorten, för längre eller kortare tid. Cirkulär migration omfattar ofta personer som är integrerade medlemmar i två samhällen och två ekonomier.

Klart är att människor som utsätts för plötsliga naturkatastrofer – jordbävningar, översvämningar, stormar – ofta flyttar under en kortare tid för att som regel återvända.

Snarare än att migranter blivit ett säkerhetshot mot de länder dit de flyttar, lever de själva ofta en ytterst osäker tillvaro då stater söker förhindra migration. Migranter kan vara utsatta för MR-övergrepp, både under en strapatsrik och farlig resa och när de anlänt till sin destinationsort. I länder med boskapskötande pastoralister hindrar ofta centralmakten deras traditionella rörlighet inom och över gränser.

Migration är en av människans äldsta och mest grundläggande anpassningsstrategier med många positiva utvecklingseffekter. Flera studier av migrationens betydelse för individuell och samhällelig utveckling drar slutsatsen att migration bör bejakas, underlättas och göras säkrare¹².

5. Våldsamma konflikter

a) Direkta och indirekt samband

Det råder enligt IPCC¹³ samstämmighet i forskarsamhället om att det inte finns ett direkt orsakssamband mellan klimatförändringar och utbrott av våldsamma konflikter, särskilt inte vad gäller mellan- eller inomstatliga konflikter. De händelseförlopp som leder till våldsutbrott är alltid sammansatta och komplexa och det går sällan att urskilja enskilda utlösande faktorer.

Hypotesen att inbördeskriget i Syrien skulle ha torka utlöst av klimatförändringar under åren före 2011 som en huvudorsak¹⁴ har fått stor uppmärksamhet men ifrågasätts alltmer som

¹¹ För en färsk översikt från ett utvecklingsperspektiv se Andren, U. 2016. Migration i utvecklingsarbetet – en fördjupning av några aspekter. Sida.

¹² Se t ex Barnett & Webber, 2009. Accommodate Migration to Promote Adaptation to Climate Change. Commission on Climate Change and Development; samt Adger, W. Neil, Juan M. Pulhin, Jon Barnett, Geoffrey D. Dabelko, Grete K., Hovelsrud, Marc Levy, Úrsula O. Spring, & Coleen H. Vogel. (2014) Human Security. In *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*; och Odipo, G., Odwe, G., Oulu, M., & Omollo, E. 2017; Migration as Adaptation to Environmental and Climate Change: The case of Kenya. IOM

¹³ Adger et al, *ibid*.

¹⁴ Se t ex T. Friedman, 'The Scary Hidden Stressor', The New York Times, 2 March 2013; C.E. Werrel and F. Femia (eds.), 2013. The Arab Spring and Climate Change, Center for American Progress, Stimson, The Center for Climate and Security

förenklad och missvisande. Så påpekar t ex syrienexperten Francesca de Châtel¹⁵ att decennier av missriktad jordbrukspolitik, överutnyttjande av mark och grundvatten, och en plötslig avreglering av bränslesubventioner samtidigt med kraftigt höjda världsmarknadspriser på livsmedel ledde till att den långa torkan fick katastrofala konsekvenser under en repressiv regim, som kvävt all debatt om ett mer hållbart utnyttjande av vattenresurserna.

Efter år av torka och utan statliga sociala skyddsnät övergav utarmade bondefamiljer sina jordbruk och drog till städerna där den sociala oron redan var i stigande. De Châtel menar att det är att spela den syndabockssökande regimen i händerna när man hävdar att det var klimatet snarare än långvarigt förtryck och vanstyre som ledde till den syriska katastrofen. Den långa torkan, som sannolikt var ett resultat av klimatförändringar¹⁶, blev möjligen en bidragande orsak till konflikten men den politiska situationen med år av förtryck spelade huvudrollen. Grannländerna som utsattes för samma torka drabbades inte av interna konflikter.

Om man alltså kan avvisa enkla samband på makronivå, så pekar istället många studier på att det kan finnas **indirekta** kopplingar mellan miljö- och klimatförändringar och konfliktrisk, dvs faktorer som spelar roll för att öka risken för konflikt kan påverkas av förändringar i miljön och klimatet. Dessutom finns exempel som visar hur **lokala** konflikter kring naturresurser kan utlösas eller förvärras av miljö- och klimatrelaterade faktorer, särskilt i samhällen och ekonomier som är starkt beroende av utnyttjandet av naturresurser. Det är alltså särskilt viktigt att förstå **hur** och **under vilka förutsättningar** dessa förändringar kan leda till våldsam konflikt. En sådan kontextspecifik ansats kan ge vägledning om vilka slags konkreta åtgärder som kan bidra till att minska risken för lokala konflikter.

b) Exemplet Östafrika

Som del av SIPRIs studie har en särskild analys¹⁷ gjorts av 44 arbeten publicerade 1989-2015 som med dels kvantitativa dels kvalitativa metoder¹⁸ studerat sambandet mellan klimatrelaterade förändringar och lokala, våldsamma konflikter i Östafrika¹⁹ och Sudan. Studierna visar att konflikter kring nyttjandet av naturresurser – mark, bete, vatten – är särskilt ofta förekommande där boskapsskötande, nomadiserande pastoralister är involverade. Ibland utnyttjas dessa konflikter för strategiska maktsträvanden av externa parter.

På grundval av den omfattande analysen identifierar Van Baalen och Mobjörk fem förklaringar till hur klimatrelaterade förändringar kan bidra till våldsam konflikt: i) försämrade försörjningsmöjligheter (livelihood conditions), ii) ökad migration, iii) ändrade förflyttningsmönster bland pastoralister, iv) taktiska överväganden bland väpnade grupper, samt v) eliters utnyttjande av lokalt missnöje:

i) Försämrade försörjningsmöjligheter

¹⁵ De Chatel, F. 2014 The Role of Drought and Climate Change in the Syrian Uprising: Untangling the Triggers of the Revolution

¹⁶ Kelley, CP., Mohtadi, S., Cane, M.A., Seager, R., & Kushnir, Y. 2015. Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. PNAS 112(11).

¹⁷ Van Baalen & Mobjörk. 2016. A coming anarchy? Pathways from climate change to violent conflict in East Africa. Stockholm University

¹⁸ Kvantitativa metoder är huvudsakligen statistiska där man söker korrelationer eller gör variansanalys, medan kvalitativa metoder framför allt utgörs av specifika fallstudier.

¹⁹ Burundi, Komorerna, Djibouti, Eritrea, Etiopien, Kenya, Madagascarn, Malawi, Mauritius, Mozambique, Rwanda, Seychellerna, Somalia, Södra Sudan, Uganda, Tanzania, Zambia och Zimbabwe.

Flera studier visar att risken för våld ökar, särskilt bland jordbrukare och boskapsskötare som är direkt beroende av agro-ekosystem för sin försörjning, när torka, översvämning eller överutnyttjande och utarmning av mark minskar produktionen och orsakar ekonomiska förluster. Detta brukar förklaras av att det då kostar mindre att ta till våld för att få kontroll över resurser än att försörja sig på traditionellt sätt. Plötsligt påkomna krissituationer tycks leda till större risker än långsamma skeenden som ger tid till anpassning. Långvarig torka kan dock leda till en kronisk situation där sociala relationer bryts ner genom negativa anpassningsmekanismer som befäster våldsamma konflikter.

ii) Ökad migration

Resursbrist i ett område kan leda till migration till mer gynnsamma områden inom samma region, vilket ofta har varit fallet i Östafrika. Spänningar och konflikter kan då uppstå när bofasta och migranter kommer att konkurrera om samma mark och vattentäkter. I Darfur skedde migration till områden med gynnsam tillväxt av biomassa från andra områden under 1982-2002 med en samtidig ökning av våldsbrott mellan arabiska och icke-arabiska grupper. Den relativa skillnaden i resurstillgång mellan områden var då inte den enda konfliktorsaken – avsaknaden av gemensamma institutioner och mekanismer för konfliktlösning hade stor betydelse.

De senaste årens uppmärksammande av migrationsfrågan har gällt internationell migration, över gränser. Så är fallet i EU men också ifråga om regeringens nya biståndspolitiska ramverk. Där behandlas migration ur ett utvecklingsperspektiv men uteslutande som internationell migration. Ändå visar SIPRIs och andra studier²⁰ att den migration som har samband med risken för klimatrelaterade spänningar huvudsakligen sker lokalt, inom ett lands gränser. FNs New York-deklaration från september 2016 om flyktingar och migranter behandlar intern migration endast när det gäller internflyktingar. Utvecklingen av policy och handlingsplaner för att minska risken för att klimatförändringar ökar sannolikheten för våldsamt konflikt måste också uppmärksamma den lokala migrationen.

iii) Ändrade förflyttningsmönster bland pastoralister

Nära relaterat till ii) är de förändrade flyttningsleder som pastoralister kommer att följa när produktiviteten i de områden som traditionellt utnyttjas för bete inte längre är tillräcklig på grund av klimatförändringar. Orsaken till ändrade förflyttningsmönster kan också vara att bofasta jordbrukare eller nya markägare vidtar klimatanpassningsåtgärder som kräver större arealer eller andra grödor så att vegetationsperioden inte längre passar med pastoralisternas förflyttning över vad som traditionellt varit åkrar efter skörd eller i träda. Insatser för att främja ömsesidig anpassning mellan pastoralister och bönder blir då särskilt viktiga men måste utgå från analyser av omständigheterna i varje lokalt sammanhang.

iv) Taktiska överväganden bland väpnade grupper

Boskapsstöder i Östafrika ökar markant under regntiden eller perioder när vegetationstäcket ökar, sannolikt för att det då är lättare att söka skydd och djuren är i bättre kondition och kan

²⁰ Se t. ex. Nett & Rüttinger. 2016. *Insurgency, Terrorism and Organised Crime in a Warming Climate. Analysing the Links Between Climate Change and Non-State Armed Groups.* Adelphi.

drivas över långa avstånd. Denna effekt är ett exempel på hur klimatrelaterade förändringar kan påverka konflikters dynamik.

v) Eliters utnyttjande av lokalt missnöje

Den typ av konflikter kring kontrollen över naturresurser som beskrivs ovan är vanligen lågintensiva och geografiskt begränsade. Men de kan utnyttjas och underblåsas för andra syften av lokala och nationella eliter för att dölja egna tillkortakommanden eller mobilisera stöd från vissa etniska grupper mot andra sådana, särskilt som pastoralister och bofasta oftast har olika etnicitet. Särskilt i Sudan och Södra Sudan har sådana spänningar haft direkt förbindelse med regionala och nationella konflikter.

6. Fyra slutsatser från SIPRIs analys

På grundval av den breda litteraturanalysen och den särskilda redovisningen av studierna från Östafrika drar Mobjörk och medarbetare fyra övergripande slutsatser som har stor bäring på utvecklingsamarbete. De återges här i bearbetad form och med kommentarer.

a) Hur samhällen styrs och förmår anpassa sig har avgörande betydelse för risken för konflikt

Samma fysikaliska, meteorologiska och biologiska klimatrelaterade fenomen har dramatiskt olika genomslag beroende på hur de drabbade samhällena styrs och förmår hantera påfrestningar. Kontexten har avgörande betydelse, vare sig det handlar om livsmedelstrygghet, extrema väderhändelser eller gränsöverskridande vattenresursförvaltning. Detta kontextberoende omfattar naturligen också förmågan till konfliktlösning v g sådana förändringar som kan leda till spänningar kring kontrollen över naturresurser. Betydelsen av representativa institutioner, formella och informella, som kan svara på nya yttre och inre omständigheter kan inte överskattas. Dramatiska och extrema händelser avslöjar snarare än framkallar samhällets inneboende svagheter och risker²¹.

Oförmåga till konfliktlösning ligger ofta bakom ökande spänningar kring rätten och tillgången till mark. I många länder har gemensamt utnyttjande av mark mellan pastoralister och bofasta jordbrukare traditionellt reglerats i överenskommelser som garanterats av lokala institutioner för konflikthantering. Men med ökande befolkning, nya investerare och överföring av mark till privat ägande, samt väder- och klimatförändringar som gör torra områden mindre produktiva, ökar konkurrensen mellan aktörer som tidigare inte varit i direkt kontakt med varandra.

b) Riskernas samverkan kräver integrerat agerande

En större variation än den normala i nederbördens fördelning i tid och rum påverkar tillgången, priset och kvalitén på livsmedel; stormar förstärker effekten av havsnivåhöjningen i kuststäder; ökad medeltemperatur och luftfuktighet ökar påfrestningarna på den som kroppsligt arbetar samtidigt som sjukdomsmönster och risken för pandemier påverkas. Samspelet mellan klimatrelaterade fenomen gör att de inte kan hanteras vart och ett för sig av aktörer som agerar oberoende av varandra.

²¹ "...climate change must not be seen as predominantly external in its cause, but rather exposes risks that are inherent in modern societies". Mobjörk et al, Box 2.1, s 4.

Kravet på samstämmighet och integrering mellan olika samhällssektorer och institutioner under sammanhållen och strategisk ledning från hög nivå för att hantera komplexa samhällsutmaningar är inte nytt, så har t ex vikten av ett sådant agerande uppmärksamats för att minska risken och utsattheten för naturkatastrofer. Men klimateffekternas ökande intensitet ställer ännu större krav på samstämmigt agerande. Utan samordning och ledarskap ökar också risken för att anpassning inom ett område förvärrar riskerna inom ett annat – **missanpassning uppstår ("maladaptation")**.

c) Klimatrisiker spänner över tid och rum

Vissa klimatrelaterade effekter, såsom havsnivåhöjningen, är utdragna och utvecklas under lång tid. Plötsliga, extrema väderhändelser utspelas under en kort tidsrymd men deras fattigdomsskapande effekter kan bli bestående, kroniska och vara mätbara över generationer²².

Den direkta effekten av klimatrelaterad torka kan vara lokal men indirekt leda till ökade världsmarknadspriser på livsmedel som drabbar fattiga globalt, vilket var fallet under livsmedelskrisen 2008²³.

När man planerar för klimatrelaterade förändringars potentiella samhälleliga påverkan i allmänhet och konfliktrisker i synnerhet måste alltså hänsyn tas till att deras effekter kan komma att utspelas långt ifrån och långt senare än de konkreta klimathändelserna.

d) Klimatförändringarna drabbar inte jämlikt

Erfarenheten visar att större påfrestningar på samhällen i form av plötsliga eller utdragna krisförlopp tenderar att förstärka redan existerande sårbarhet, utsatthet och klyftor. Det samma är att vänta ifråga om klimatrelaterade händelser – effekterna drabbar inte neutralt och jämställt. Varje strategi för att hantera deras konsekvenser måste göra åtskillnad mellan olika grupper i samhället och ge särskild uppmärksamhet åt de redan marginaliserade.

7. Indirekta eller oavsiktliga effekter av klimatpolitiken

Till de lokala klimatrelaterade konfliktriskerna måste också räknas sådana som är indirekta resultat av åtgärder för att minska luftens koldioxidhalt och främja icke-fossilbaserade energikällor. Mekanismen med ekonomiska incitament för att öka skogens biomassa genom minskad avskogning och nyplantering – REDD²⁴ – ökar värdet av skogsmark, vilket i samhällen med osäkra markrättigheter kan leda till avhysning av grupper som lever av skogen men inte kan hävda sina rättigheter²⁵, eller att myndigheter eller eliter kontrollerar inflödet av ny finansiering. Samma slags effekt kan uppstå när värdet av grödor som kan omvandlas till biobränslen – som majs och sockerrör - ökar och jordbruksmark blir en allt högre värderad resurs.

Stora dammbyggen för vattenkraft har ofta lett till tvångsförflyttning och lokala konflikter, särskilt där rättssamhället är svagt och den berörda befolkningen inte har möjlighet att påverka investeringsbeslut och planering. Uppsvinget för vattenkraft som förnybar

²² Hallegate, S., Vogt-Schilb, A., Bangalore, M. & Rozenberg, J. 2017. *Unbreakable. Building the Resilience of the Poor in the Face of Natural Disasters*. World Bank.

²³ Schaar, *ibid*.

²⁴ *Reduced Emissions through Deforestation and Reduced Forest Degradation*.

²⁵ Tänzler, D. 2013. *Forests and Conflict: The Relevance of REDD+*. Adelphi

energikälla ökar åter riskerna för lokala konflikter där politisk representation är svag och de direkt berörda rättigheter inte respekteras.

Ett ytterligare exempel på indirekta eller oavsiktliga effekter av klimatpolitik är när insatser för anpassning för vissa grupper leder till ökade risker för andra ("**maladaptation**"). Så kan t ex anpassningsstrategier för att främja bevattnat jordbruk leder till att pastoralister förlorar betesmarker²⁶ och traditionella flyttningsleder, vilket kan underblåsa redan existerande spänningar.

Alla dessa exempel pekar på den avgörande betydelsen av hur rättigheten till mark är organiserad och reglerad och hur risker för konflikt kan hanteras. De visar också på vikten av god samhällsstyrning, representativa institutioner och respekten för mänskliga rättigheter för att förebygga konfliktrisker till följd av oavsiktliga effekter av klimatpolitiken.

8. Svaga och konfliktdrabbade samhällen är mest utsatta

SIPRI:s studie över Östafrika är främst ägnad att undersöka hur miljö/klimatförändringar kan leda till risk för våldsamma konflikter. Den visar dock också att samhällen som redan har en historia av konflikter löper stor risk att konflikter förvärras vid ytterligare påfrestningar som kan vara klimatrelaterade.

I en nyligen publicerad studie²⁷ av vilka faktorer som disponerar för våldsam konflikt, med utnyttjande av data från Afrika och Asien 1989 - 2014, visas att politiskt exkluderade och marginaliserade grupper som är beroende av jordbruk tenderar att ta till våld i opposition mot myndigheter ju oftare och längre de utsätts för torka. Osäkerhet och våld leder i sin tur till att investeringar minskar och kapitalflykt ökar, att offentliga tjänster inte utförs och ohälsa uppstår – allt sådant som minskar den lokala befolkningens motståndskraft och förmåga att hantera kriser, inklusive sådana som utlöses av klimatförändringar. Författarna drar slutsatsen att den negativa effekten av intensivt våld på sårbarheten för klimatförändringar troligen är många gånger större än klimatchockens inverkan på risken för konflikt. Det finns alltså en ond cirkel och en reciprok relation mellan klimatförändringar och konfliktrisk. Under vissa omständigheter ökar klimatrelaterade extrema händelser risken för konflikt, men svaga stater liksom samhällen präglade av våldsamma konflikter är alltid sårbara för klimatrelaterade händelser.

Sambandet mellan klimatförändringar och väpnade gruppers aktivitet i Lake Chad-regionen, Syrien, Afghanistan och Guatemala har analyserats i en studie²⁸ på uppdrag av det tyska utrikesministeriet. Likt andra studier finner man inget direkt samband men däremot bidrar klimatförändringarna till ökad osäkerhet i redan instabila miljöer när de påverkar tillgång till och fördelning av naturresurser. Minskad livsmedelstrygghet och störda försörjningssystem gör i sin tur att väpnade grupper lättare kan rekrytera medlemmar. Det finns också exempel på hur väpnade grupper använder kontrollen över naturresurser, särskilt vatten, som vapen, eller för att finansiera sin verksamhet, särskilt skog.

Global statistik visar på en stor samvariation mellan fragilitet och antalet dödade och skadade i naturkatastrofer. Under perioden 2004-14 inträffade 58 % av dödsfallen i

²⁶ Eriksen S, & Marin A. 2105. Sustainable adaptation under adverse development? Lessons from Ethiopia. In *Climate change adaptation and development: changing paradigms and practices*. Edited by T.H. Inderberg, S.H. Eriksen, K. O'Brien and L. Sygna, Routledge, s 178-199.

²⁷ Von Uexkull, N., Croicu, M., Fjelde, H. & Buhaug, H. 2016. Civil conflict sensitivity to growing-season drought. *PNAS* 113 (44), pp12391 – 12396.

²⁸ Nett & Rüttinger. 2016. *Insurgency, Terrorism and Organised Crime in a Warming Climate. Analysing the Links Between Climate Change and Non-State Armed Groups*. Adelphi.

naturkatastrofer i länder som också finns bland de 30 högst rankade på Fragile States Index²⁹. Av dessa 30 är 19 bland de minst beredda att hantera investeringar för klimatanpassning.³⁰ Hit hör till exempel Somalia, Niger, Tchad, Liberia, Afghanistan, Sudan, Jemen, DR Kongo och Haiti. Detta beror inte nödvändigtvis på att dessa länder oftare drabbas av torka eller översvämningar, dvs typiskt klimatrelaterade extrema händelser. Men konflikten gör att myndigheter och civilsamhälle har liten förmåga att bygga katastrofberedskap och genomföra riskreducerande åtgärder. Pågående konflikter gör också att lokala och centrala myndigheter, med svag institutionell kapacitet, inte prioriterar skyddet mot naturkatastrofer³¹.

Det finns alltså en stor grupp länder som samtidigt är svaga och instabila, drabbas svårt av naturkatastrofer, är utsatta för klimatförändringar samt har liten förmåga att tillgodogöra sig extern finansiering och investeringar. Försöken att ge denna grupp särskild uppmärksamhet vid FN-konferensen om katastrofriskreducering i Sendai 2015 lyckades bara delvis eftersom problematiken tangerar den ömtåliga frågan om länders suveränitet. I Sendai-deklarationen sägs att länder som står inför

“...specific challenges, warrant particular attention in view of their higher vulnerability and risk levels, which often greatly exceed their capacity to respond.”

Vid 2017 års uppföljningskonferens i Cancun ägnades en särskild session åt sårbarhet i länder **“in specific situations”**. Tyvärr lyste svaga staters utsatthet och bristande kapacitet med sin frånvaro, diskussionen ägnades uteslutande de små ö-staterna och länder utan kust.

Exemplen ovan, och den begränsade litteraturen om svaga staters utsatthet för katastrof- och klimatrisker, visar att kunskap, policy och internationella processer är tydligt åtskilda och grupperade kring de två områdena klimatförändringar å den ena sida och konflikter å den andra. Svaga staters utsatthet för klimatförändringar och andra påfrestningar är en fråga som lyfts fram i regeringens biståndspolitiska ramverk men den institutionella stuprörsstruktur som fortfarande råder nationellt och internationellt motverkar möjligheten att meningsfullt hantera de nya frågeställningarna.

9. Tchadsjön

Konflikten kring Tchadsjön i Afrika, med ursprung i nordöstra Nigeria, där Boko Haram sedan flera år strider mot centralmyndigheten och terroriserar civilbefolkningen, har fått särskild uppmärksamhet p g a de kopplingar som gjorts med klimatförändringarna, uttryckta i säkerhetsrådets resolution 2349, särskilt sedan konflikten spillt över gränserna till Tchad, Niger och Kamerun som gränsar till sjön.

Länder i G7-gruppen har identifierat Tchad-sjön som ett angeläget fall för att fördjupa förståelsen av klimatförändringarna som säkerhetshot. Man har bildat en särskild arbetsgrupp med uppgift att identifiera element för riskbedömning, lärande för policyutveckling och partnerskap. Tchad-sjön ägnades en särskild session under SIPRI/UD-konferensen Peace and Development i Stockholm i april 2017. Också Planetary Security-initiativet³² kommer sannolikt att rikta fokus mot Tchad-sjön.

Konflikten i nordöstra Nigeria har utvecklats ur en komplex kombination av marginalisering, korruption, avsaknad av investeringar i fysisk och social infrastruktur, brist på förtroende för

²⁹ Peters & Budimir, 2016. When disasters and conflict collide. Facts and figures. ODI

³⁰ Peters & Budimir; *ibid*

³¹ Harris, K., Keen, D. & Mitchell, T.. 2013. When disasters and conflict collide. Improving links between disaster resilience and conflict prevention. ODI.

³² Clingendael. 2017. Water, climate and conflict: security risks on the increase? Briefing note.

centrala och lokala myndigheter och en starkt konservativ lokal strömning av islam. Försörjningssystemen för en växande befolkning har varit nära kopplade till ekosystemen i och kring Tchadsjön³³. Under år av torka, ökande livsmedelsotrygghet och brist på säkerhet har Boko Haram-rörelsen kunnat rekrytera bland unga män med få försörjningsalternativ. Konflikten har starkt lokal karaktär men har fått regionala konsekvenser.

Klimatmodellerna ger inget entydigt svar på om nederbörden i regionen kommer att öka eller minska³⁴. Hydrologer och Lake Chad Basin Commission³⁵ beskriver en sjö utsatt för kraftig variation i nederbörd och tillflöden snarare än en som håller på att försvinna, trots att den senaste perioden av torka har varat i flera år.

De studier som presenterats om Tchad-sjön på senare år visar att säkerhetsfrågan inte kan skiljas från bristen på utvecklingsinvesteringar och svag samhällsstyrning. Även om klimatförändringarna är en del av problematiken kring sjön kan den bara angripas genom en bred utvecklingsansats.

10. Vilka erfarenheter har Sida och UD?

a) Bakgrund

En genomgång av aktuella bilaterala och regionala samarbetsstrategier samt globala strategier visar att Sida, liksom andra givare, ännu inte systematiskt tagit sig an sambandet mellan klimat- och miljöförändringar och risken för våldsamma konflikter. De av regeringen beslutade strategierna innehåller som regel **parallella** snarare än **integrerade** hänvisningar till de nya miljö/klimatperspektiven respektive konfliktperspektivet, och kopplar inte samman dem.

En större tydlighet kring att klimat- och miljöförändringar kan underblåsa spänningar och konflikter uttrycks dock i de två nya strategierna för Latinamerika – Colombia och Bolivia.

Även om strategier är tydligt placerade i en politisk, social och ekonomisk kontext som har en förhistoria, saknas som regel ett tidsperspektiv framåt, där scenarier för en långsiktig utveckling presenteras med hänsyn till vilka effekter klimatförändringarna kan leda till.

Inte heller har de resiliensanalyser som Sidas Afrikavdelning låtit göra av ett antal pågående strategier med utnyttjande av OECD-DACs analysmodell³⁶ visat på en uttrycklig förening av perspektiven i ett gemensamt förhållningssätt, även om de pekar på möjligheter till mer uttalad integration av tvärperspektiv. I ett fall, Sudan, påpekas också att strategin ger möjlighet till att arbeta med naturresursfrågor på ett sätt som har relevans bortom den aktuella strategiperioden. Resiliensanalyser i biståndet har genom sin dynamiska utgångspunkt annars ett potentiellt värde vad gäller effekten av klimatförändringar. De ställer frågor om hur samhällen förmår hantera påfrestningar, särskilt sådana som är svåra att förutse, och vilka faktorer som bidrar till motståndskraft och återhämningsförmåga.

Sidas användande av konflikt- och konfliktkänslighetsanalyser har tidigare framför allt utgått från att en konflikt är en risk som kan påverka genomförandet av strategier och insatser och där det gäller att kunna förhålla sig till risken och inte omedvetet förvärra den. I allt högre grad är dock ambitionen att påverka konflikter och minska konfliktrisker. Då blir det angeläget

³³ Okpara, Ut., Stringer, L.C. & Dougill, A.J. 2016. Lake drying and livelihood dynamics in Lake Chad: Unravelling the mechanisms, contexts and responses. *Ambia* 45: 781-795.

³⁴ Daron, JD. 2014. Regional Climate Messages: West Africa. Scientific report from the CARIIA Adaptation at Scale in Semi-Arid Regions (ASSAR) Project, December 2014.

³⁵ The Lake Chad Development and Climate Resilience Action Plan. 2016.

³⁶ OECD (2014) *Guidelines for resilience systems analysis*, OECD Publishing.

att förstå hur en lokal dynamik kan påverka förutsättningarna för att konflikter ska uppstå eller förvärras, inte minst i fråga om konflikter kring naturresurser men också av andra indirekta och yttre faktorer som kan vara klimatrelaterade. Sidas nya toolbox för integrering av konfliktperspektivet har en sådan ansats, men en mer uttalad integrering eller kombination av klimat-och konfliktanalyser återstår, särskilt vad gäller klimateffekternas svåröversäglighet och långsiktighet. För att få vägledning om hur en sådan integrering skulle kunna gå till beställde Afrikaavdelningen på Sida 2016 en analys av Sidas helpdesk om relationen mellan miljö/klimatförändringar och konflikter³⁷. Analysen har ännu inte lett till operativa slutsatser som integrerats i verksamheten.

Även om en systematisk praktik ännu saknas kring utformningen av insatser som konkret tar sig an klimatrelaterade konfliktrisker stöds ändå program i olika länder av stor relevans för denna problematik. Dit hör t ex insatser efter fredsavtalet i det klimatpåverkade Colombia för att främja ekonomisk integration och hållbar återhämtning för återvändande internflyktingar i områden som varit kontrollerade av FARC. I Somalia görs insatser för att motverka produktion och handel med träkol som föder krigsekonomi, bl a genom att göra andra förnybara energikällor tillgängliga. På Västra Balkan främjas gemensam förvaltning av gränsöverskridande naturresurser och vattendrag mellan de olika stater som nyligen befann sig i konflikt med varandra.

En hypotes inför detta regleringsbrevsuppdrag har varit att det dessutom finns insatser och program som har särskild relevans ur ett klimat-konfliktperspektiv, även om det inte var utgångspunkten när de påbörjades. Bland enskilda tjänstemän, särskilt på utlandsmyndigheterna, kan också finnas erfarenheter av ett direkt agerande eller ingripande i samband med oförutsedda och konfliktladdade händelseförlopp med en klimatrelaterad bakgrund. Sådana erfarenheter skulle kunna ge vägledning för framtiden. Ett exempel presenteras nedan.

I det följande beskrivs kortfattat verksamhet med särskild relevans för sambandet miljö/klimatförändringar och konfliktrisk, mot bakgrund av slutsatserna från litteraturanalysen ovan. På alla de områden som beskrivs har Sida mer eller mindre aktuell och gedigen erfarenhet. Dessutom beskrivs ett fall där Sida agerat i direkt anslutning till en hotande konflikt med bakgrund i konkurrens om vattenresurser. På denna grundval presenteras därefter ett antal slutsatser och rekommendationer kring hur hänsyn till sambandet klimatförändringar-konfliktrisk skulle kunna integreras i svenskt bistånd.

b) ”Low/no regrets”-insatser

Med tanke på att konfliktriskerna ökar i instabila samhällen där människors försörjningsmöjligheter (livelihoods) är osäkra, samtidigt som institutioner för att förmedla tjänster och stöd saknas eller är svaga, så finns en rad områden som det alltid är meningsfullt att investera i för att bygga motståndskraft och återhämtningsförmåga - resiliens - inför plötsliga förändringar och **kriser. De brukar kallas ”low/no regrets-”, eller ibland** robusta, investeringar, dvs områden som bidrar till stabilitet oavsett utvecklingsscenario. De utgör ofta del av klimatanpassning³⁸ men får särskild relevans när nya påfrestningar också kan bidra till fördjupad osäkerhet och konflikter.

³⁷ Saferworld, 2016. The nexus between climate change/environment and conflict: Background paper.

³⁸ Se t ex rekommendationerna i Closing the Gaps, rapporten från den svenskinitierade Commission on Climate Change and Development, 2009. För en nyligen presenterad analys se t ex Hallegatte, S; Bangalore, M; Bonzanigo, L; Fay, M; Kane, T; Narloch, U; Rozenberg, J; Treguer, D; Vogt-Schilb, A. 2016. Shock Waves : Managing the Impacts of Climate Change on Poverty. Climate Change and Development; Washington, DC: World Bank.

Hit hör bl a investeringar i hälsa, utbildning och livsmedelstrygghet, inklusive ett klimatanpassat jordbruk och effektiv hushållning med vattenresurser, samt förnybar energi, infrastruktur och marknadssystem med finansiella tjänster som underlättar en diversifierad och mindre sårbar försörjning. Främjande av mänskliga rättigheter och jämställdhet är särskilt viktiga så att alla människor har utrymme och förmåga att fatta, och handla utifrån, informerade beslut.

Delvis nya men centrala områden är sociala skyddsnet (social protection) och katastrofriskreducering, som fått allt större uppmärksamhet men framför allt i länder som brukar betraktas som stabila. Sida har viktiga erfarenheter bl a från Mocambique och från det regionala Africa Risk Capacity-programmet i Östafrika. Program som kombinerar det sociala skyddsnetets infrastruktur med förmågan att skala upp stöd till hushållen vid kriser, t ex Productive Safety Net Program i Etiopien där Sida tidigare var finansiär, har särskild relevans. Sidans stöd till katastrofreducering sker framför allt genom globala program som Global Facility for Disaster Risk Reduction inom Världsbanken och UNISDR.

Även om dessa insatser sker inom komplexa sociala system, där effekter kan vara svåra att förutsäga i detalj, finns vissa typer av investeringar där erfarenheten visar att de kan ha systempåverkande effekter. Hit hör t ex investeringar i flickors utbildning och hälsa, som kan ha genomgripande effekter på ett samhälles utveckling och förmåga att hantera påfrestningar.

Alla exempel ovan förutsätter att det finns lokala institutioner som har kapacitet och resurser att identifiera behov och utföra nödvändiga tjänster. Många tidigare och pågående anpassningsrelevanta insatser som stöds av Sida har komponenter för att ge stöd åt decentraliserad kapacitetsuppbyggnad och förvaltning, t ex IIEDs Making Decentralization Work.

c) Specifika insatser

Rätten till naturresurser. Som analysen visar är lokala institutioner för hantering av konflikter kring naturresurser en central förutsättning för att minska risken att konkurrens i tider av knapphet kan leda till spänningar och ytterst till våldsamma konflikter. De exempel från Östafrika som analyserats av SIPRI, men också studier av Lake Chad-regionen³⁹, visar hur avsaknaden av institutioner och överenskommelser för att hantera utnyttjandet av mark och vatten mellan grupper som tidigare inte har varit i nära kontakt, eller då naturresurser kommersialiseras och privatiseras, är en av grundorsakerna när miljö- och klimatförändringar påverkar resurstillgång som i sin tur kan leda till eller förvärra pågående konflikter.

Stödet till lokala och centrala institutioner med ansvar för att hantera rättigheten att nyttja mark och naturresurser – jordbruk, betesmarker, skog, vatten etc - men också nationella miljömyndigheter, spelar här en särskilt viktig roll. Sida spelade under lång tid en mycket aktiv internationell roll i analys, policyutveckling och kapacitetsbyggande kring naturresursrättigheter. Betydelsen av säkra rättigheter för fattigdomsbekämpning och utveckling manifesterade Sida bl a i ett positionspapper 2007⁴⁰ och en omfattande studie 2009⁴¹. I och med att biomassans betydelse för att ta upp och lagra koldioxid fick ett ekonomiskt värde genom klimatförhandlingarna ökade konfiskationen av mark i många länder där de som traditionellt brukade jord och skog hade en svag rättslig ställning. Sida var aktivt också i utvecklingen av normer och principer för att komma till rätta med dessa nya

³⁹ T ex Okpara, U.T., Stringer, L.C., Dougill, A.J. & Bila, M.D. 2015. Conflicts about water in Lake Chad: Are environmental, vulnerability and security issues linked? *Progress in Development Studies* 15 (4), 308-325.

⁴⁰ Sida, 2007. Natural Resource Tenure; A position paper for Sida.

⁴¹ Ghezae, N. ed, 2009. Natural Resource Tenure – a crucial aspect of poverty reduction and human rights. *Sida Studies* no 23.

problem. Det finns många exempel på hur projekt för att främja förnybar energi har lett till oavsedda negativa konsekvenser på grund av otillräcklig konsultation med lokalsamhället⁴².

Sida har nu mindre kapacitet att aktivt arbeta med naturresursrättigheter men har fortfarande samarbete med några internationella organisationer på området. Särskilt en insats är värd att nämna som intressant från klimat- och konfliktperspektivet. **The Tenure Facility** är en internationell mekanism som utvecklats av Rights and Resources Initiative (RRI) för att mobilisera finansiellt och tekniskt stöd för att skydda sedvanerätten till mark och skog. Det övergripande syftet är att öka arealen av välskött tropisk skog genom väl dokumenterade och registrerade nyttjanderättigheter.

Under inkubationsfasen av RRIs program i sex länder⁴³ under 2014-16 har modeller utvecklats för en mer omfattande implementering. I ett av länderna - Mali - överlappar formella och informella normer för markrättigheter varandra vilket skapar osäkerhet och förvirring i ett postkonfliktsskede, särskilt som trycket på resurser ökar med växande befolkning, klimatförändringar och nya intressenter⁴⁴.

De traditionella institutionerna har inte lyckats hantera den nya situationen vilket har lett till fler lokala konflikter. Genom en konfliktkänslig ansats har **Tenure Facility** bidragit till att etablera nya och mer representativa institutioner för lokal konfliktlösning, samtidigt som ny nationell lagstiftning⁴⁵ utvecklats utifrån projekterfarenheterna. Resultatet har blivit en kraftig minskning av antalet konflikter kring mark och skog. **Tenure Facility** är exempel på en ny typ av insatser för stöd till konflikthantering som kommer att bli allt viktigare när klimatförändringarna direkt eller indirekt leder till ökad konkurrens och spänningar kring rätten att utnyttja naturresurser.

Gränsöverskridande vattenresurser. Inga mellanstatliga konflikter har dokumenterats kring gränsöverskridande vattenresurser, trots farhågorna om vattenkrig med växande befolkningar och ökade behov för några decennier sedan. Istället visade det sig att stater fann ett gemensamt intresse att tillsammans lösa hur vatten skulle fördelas. Men i klimatförändringarnas tidevarv kan man inte utgå från att det kommer att så förbli. En studie visar⁴⁶ att mellanstatliga avtal kring gemensamma flodkommissioner som regel förutsätter jämna och förutsägbara vattenflöden och inte har utrymme för den slags kraftigt ökade variation i nederbörd som kan förväntas i många upprinningsområden. Studiens slutsats är att ju mer spänd relationen är mellan deltagande stater, desto mer rigida är avtalen och desto svårare kommer det att bli att revidera dem. Minskande tillgång på vatten kan leda till nya och svårlösta spänningar mellan staterna, särskilt i regioner som redan är konfliktdrabbade⁴⁷.

Liksom på området naturresursrättigheter har Sida varit ytterst aktivt i arbetet med att utveckla mellanstatliga institutioner och förvaltningsplaner för de gränsöverskridande vattendragen. Fortfarande utgår stöd genom regionala program i Afrika (Nilen, Okavango, Pungwe, Zambezi, Volta, Niger), Asien (Mekong) och Mellanöstern (Jordanfloden och Eufrat

⁴² Se t. ex. [Bhattacharyya](#), S.C. 2012. Energy access programmes and sustainable development: A critical review and analysis. [Energy for Sustainable Development](#), 16 (3), s. 260–271

⁴³ Kameron, Liberia, Mali, Indonesien, Panama och Peru

⁴⁴ Del Gatto, F. 2016. Piloting the Tenure Facility in Mali: Reflection and Learning with CNOP and HELVETAS Swiss Intercooperation. The Tenure Facility.

⁴⁵ <http://thetenurefacility.org/newsletter/news-malis-new-agricultural-land-law-paves-way-scaling-role-local-land-commissions-piloted-tenure-facility/>

⁴⁶ Earl et al, 2015, se fotnot 1.

⁴⁷ Rüttinger et al. 2015. A New Climate for Peace. Taking Action on Climate and Fragility Risks. An independent report commissioned by G7.

och Tigris). Även om några av dessa institutioner börjat utveckla klimatanpassningsprogram så har knappast några initiativ tagits för att se över existerande avtal och planer från ett klimatperspektiv. I flera fall upplevs också utbyggnad av vattenkraft och dammar som en betydligt mer akut problematik än framtida klimateffekter. Också på området gränsöverskridande vattenresurser är Sidas, UDs och utlandsmyndigheternas resursbas nu mer begränsad än tidigare, även om Sverige också är värd för SIWI och GWP.

d) Voltafloden – en fallstudie

I samband med minskande nederbörd i delar av Västafrika i början av 2000-talet kom Sverige och Sida att få en aktiv roll i att snabbt agera i en hotande konflikt mellan Ghana och Burkina Faso kring minskande vattenresurser. Den är ett intressant exempel på vilka krav som kommer att ställas på nationer och givare för att adekvat hantera oförutsedda och klimatrelaterade problem. Här beskriver den sidatjänsteman⁴⁸ som kom att få en direkt roll i händelseförloppet vad som hände:

”Burkina Faso lider kronisk brist på vatten och har inget stort vattendrag. En konsekvens av detta är att Burkina utvecklats till champion på att bygga vattenfördämningar, främst för att *samla upp regnvatten. Majoriteten av dessa ca 1300 dammar är ”medelstora”, dvs designade för att förse 2-5 byar med vatten för hushållsbehov och småskalig grönsaksodling under torrperioden. Det finns också några större dammar för att förse Ouagadougou med dricksvatten, elproduktion och bevattnat jordbruk.*

I Ghana är den stora Akasombo-dammen livsviktig för landet. Dammen fylls på främst med vatten från de 3 Volta-floderna som alla rinner från Burkina Faso och växer på sin resa till Akasombo.

Ett år (2002) sjönk nivån i Akasombo-dammen dramatiskt. Ghana pekade genast ut Burkina Faso och många trodde att Burkina, genom de många fördämningarna, ströp tillförseln av vatten till Akasombo. Tonläget blev snabbt hetsigt och det lär t o m ha gått till militär mobilisering.

Global Water Partnership (GWP) kom via sitt regionalkontor i Ouagadougou in i bilden och föreslog att en studie snabbt skulle göras för att klargöra orsaken till den sänkta vattennivån i Akasombo. Studien gjordes och den fann att Burkinas fördämningar inte var orsaken utan att det helt enkelt berodde på minskad regnmängd.

En slutsats av missförståndet, den politiska spänningen och vapenskramlet var att det fanns ett behov av en gemensam mekanism eller struktur för informationsinhämtning och andra gemensamma frågor som rör Volta-bäckenet. Regeringarna i Burkina resp Ghana stödde båda idén.

Budet gick till IUCN⁴⁹s regionalkontor som kontaktade mig och Sida. Vi beredde stöd och 2004 signerades ett avtal för stöd till ett projekt som syftade att upprätta gemensamma system för Burkina och Ghana att hantera Volta-frågor.

Ambitionen utvidgades snabbt till att omfatta upprättandet av en Volta Basin Authority (VBA) för de 6 länder som berörs av Volta-bäckenet. Eftersom de båda regeringarna i Burkina resp Ghana drev på så kom VBA på plats i en exemplarisk och rekordsnabb process.

⁴⁸ Göran Björkdahl, personlig kommunikation

⁴⁹ International Union for the Conservation of Nature

VBA har sedan några år sitt kontor i Ouagadougou och dess chef är från Ghana. Alla sex länderna har ratificerat avtalet och alla länder bidrar finansiellt till VBA:s budget enligt en procentsats som bygger på areell andel av bäckenet (35% vardera för Ghana resp Burkina).

Sidas stöd till det första Volta-projektet – och sedan några år till VBA – slussas genom IUCNs regionalkontor och går idag genom projektet PAGE.”

Det är viktigt att identifiera de faktorer som gjorde det möjligt för ambassaden i Dakar och Sida i Stockholm att agera så snabbt och adekvat i en kritisk situation och som ledde till bildandet av en institution för att hantera en för regionen gemensam angelägenhet. Vid tidpunkten för händelsen höll Sida på att inleda ett regionalt miljöprogram i Västafrika, det fanns alltså nya resurser tillgängliga samtidigt som naturresursproblematiken var prioriterad i den då alldeles nya regionala strategin. Det fanns också erfarenhet av IUCN som bedömdes som en relevant och kompetent organisation. Den ansvarige tjänstemannen var väl bekant med regionen och hade aktivt stöd från chefen på Vattenenheten som fanns i Sidas dåvarande struktur med ämnesavdelningar. Med andra ord – flexibla resurser, gedigen regional, kontextuell och tematisk kompetens samt tydligt ledarskap och snabba beslutsgångar.

11. Slutsatser

Ur analysen ovan följer ett antal slutsatser som kan vägleda konkreta rekommendationer vad gäller svenskt bistånd.

a) Klimat- och miljöförändringar som konfliktorsak

Påverkan från klimatförändringar sker i första hand genom temperaturökningar, ändrad fördelning och tillgång till vatten, ökad intensitet och frekvens av extrema naturhändelser samt havsnivåhöjning. Dessa påverkar i sin tur bl a livsmedelsproduktion och -trygghet. Förändringarna sker inom naturliga, sociala och ekonomiska system som kan generera komplexa och svårförutsägbara händelseförlopp. Klimatförändringarna påverkar direkt eller indirekt tillgången till naturresurser med risk för förstärkning av existerande skillnader och resursknapphet, vilka kan leda till ökad konkurrens och våldsamma konflikter.

Den växande litteraturen om sambandet mellan klimatförändringar och risken för väpnad konflikt är relativt entydig – det går inte att påvisa ett **direkt** samband och det saknas exempel på mellanstatliga konflikter med en sådan huvudorsak. Forskningen är däremot relativt tydlig när det gäller hur klimatförändringar **indirekt** påverkar konfliktrisker genom andra faktorer. Dessa konflikter tycks huvudsakligen vara lokala men kan ibland länkas till och bli del av större och mer storskaliga konflikter. En viktig grund för dessa är förändrade livsvillkor, där resursbrist i både absoluta och relativa termer tycks ha betydelse. Risken är särskilt stor i kontexter med en historia av konflikter, där institutioner som kan hantera och lösa konflikter saknas, t ex på grund av ny migration till det berörda området, och där samhällen som är direkt beroende av naturresurser för sin försörjning lever med små marginaler och svag motståndskraft.

Ett ännu tydligare samband gäller klimatförändringars och naturkatastrofers destruktiva påverkan på svaga stater och samhällen i konflikt. Där råder en stark samvariation mellan naturkatastrofer med svåra humanitära konsekvenser, fragilitet och brist på kapacitet att ta emot investeringar och klimatfinansiering. Trots det har svaga stater litet utrymme i internationella processer och institutioner som hanterar katastrof-, miljö- och klimatfrågor.

Den nyvaknade uppmärksamheten kring klimatförändringar som ett säkerhetshot riskerar leda till att dessa överdrivs som orsak till pågående konflikter, och att komplexa underliggande orsakssamband negligeras eller förenklas.

De analyser som nu publiceras är naturligen tillbakablickande. Klimatförändringarnas effekter kommer att få allt större utslag, manifesteras i komplexa system under mycket lång tid och leda till svårförutsedda händelser och förlopp. Samhällelig beredskap, liksom biståndet, måste ha denna utgångspunkt.

b) Biståndets erfarenheter

Det svenska biståndets erfarenheter av att hantera klimatförändringar är ännu i sin linda, särskilt vad gäller att minska den potentiella risken för att de kan leda till eller förvärra pågående våldsamma konflikter. Sida har emellertid utvecklat en betydande klimatportfölj sedan 2009 och har under de senaste åren investerat mer än 2 miljarder SEK årligen i bilaterala, regionala och globala insatser för klimatfinansiering, anpassning och utsläppsminskningar.

Sedan de nya klimat-, miljö- och konfliktperspektiven infördes 2015 finns de uttryckligen med i många regionala och bilaterala samarbetsstrategier, ibland tillsammans med uppdraget att hantera effekter av klimatförändringarna genom anpassningsinsatser. Men de olika perspektiven nämns oftare som parallella sådana än som synsätt som ska kopplas samman. Tydligast i det senare avseendet är aktuella strategier i Latinamerika, särskilt strategin för Colombia. Ingen ny metodik har introducerats för integrerade analyser där alla tre perspektiven finns med.

På två områden har dock Sida erfarenheter som är mycket relevanta i ljuset av det potentiella sambandet mellan klimat och konflikt. Det gäller 1) frågor kring rätten att nyttja naturresurser, dvs mark, skog och vatten, och mekanismer för lösning av konflikter kring naturresurser; samt 2) mellanstatliga institutioner för att hantera gränsöverskridande vattenresurser.

Den specialiserade kompetens på dessa områden som byggdes upp på den tid Sida hade en organisation med ämnesavdelningar finns bara kvar i begränsad utsträckning. Fortfarande utgår dock stöd bilateralt och framför allt multilateralt genom globala program. Ett program som mobiliserar finansiering för att säkra rätten till naturresurser har utvecklat nya former för konfliktlösning i Sahel och är av särskilt intresse.

Insatser på dessa specifika områden bör kombineras med generella insatser för att bygga motståndskraft genom bl a hälsa, utbildning, förnybar energi, finansiella tjänster och sociala skyddsnet, på en grundval av god samhällsstyrning och främjande av mänskliga rättigheter och jämställdhet. Här kan vissa typer av insatser, t ex för flickors utbildning och hälsa, ha systempåverkande effekter. På alla dessa områden, som utgör del av robusta anpassningsprogram, har Sida gedigen erfarenhet.

c) Organisation och arbetssätt

En organisation som har att hantera planering, investeringar och insatsbeslut i en situation med ökande klimateffekter och allt mer osäkra omvärldsförändringar måste dels vara förmögen att kontinuerligt läsa av och tolka skeenden i omvärlden, dels kunna ändra och fatta nya beslut när så krävs, särskilt om strävan är att förebygga och minska risken för våldsamma konflikter.

Eftersom klimatförändringar drabbar naturliga, fysiska, politiska, sociala och ekonomiska system kan informationsinhämtning och analys inte begränsas till vissa sektorer. Helhetssyn över sektorsgränser och förmågan att identifiera nya dynamiska förlopp får stor betydelse.

En decentraliserad organisation, nära händelseutvecklingen och med stor autonomi i beslutsfattandet är rustad för att kunna agera och fatta beslut utifrån kontinuerlig och ny information, vilket leder till högre kvalitet i genomförandet av biståndet⁵⁰. Svenska utlandsmyndigheter med delegerad beslutsrätt, som agerar utifrån långsiktiga och flexibla strategier med löpande uppföljning av kontext och verksamhet så att insatser och program kan anpassas, kommer att bli allt viktigare för att biståndet ska vara relevant i konfliktladdade och komplexa miljöer.

Den personal som är ansvarig för att genomföra biståndet i klimatförändringarnas tidevarv, där själva förändringen är det som präglar miljön, behöver tillämpa ett anpassningsinriktat och prövande arbetssätt⁵¹, med förmågan till lärande som en grundläggande förutsättning⁵². Komplexiteten i biståndsmiljön, och ibland i verksamheten, gör att förändringsteorins antaganden löpande behöver prövas och omprövas. Ibland går det inte att i detalj förutsäga vad ett program kan leda till, även om det har tydliga målformuleringar. Inte heller kommer det alltid att i förväg vara möjligt att definiera de indikatorer som talar om för de ansvariga om ett program är på rätt väg. Det är inte de tecken som ger en statisk ögonblicksbild som kommer att vara relevanta, utan snarare de som visar på att det pågår ett skeende, en beteendeförändring eller en rörelse i en viss riktning.

Ett anpassningsinriktat och prövande arbetssätt, med tonvikt på lärande i en komplex och svårförutsägbar miljö, har nytta av uppföljnings- och utvärderingssystem som ligger så nära verksamheten som möjligt⁵³, dvs placerade så att deras resultat direkt kan användas och tillämpas. En växande erfarenhet visar att sådana system inte behöver göra avkall på oberoende och integritet utan väl kan kombineras med externa utvärderingsinsatser.

d) Finansiering

Sverige har kommit långt som givare i att genom rambidrag, kärnstöd och icke öronmärkt finansiering ge partnerorganisationer stort handlingsutrymme och flexibilitet, både inom utvecklingssamarbetet och i humanitär verksamhet. Detta är ett förhållningssätt som Sverige aktivt förordar i den internationella policyutvecklingen kring biståndseffektivitet. I uppföljningen från det humanitära toppmötet i Istanbul i maj 2016 har Sverige t ex tillsammans med ICRC tagit ansvar för att främja ett sådant agerande också bland andra givare.

Det är uppenbart att klimatförändringarna gör detta förhållningssätt allt viktigare. Klimatrelaterad påverkan är lokal och kontextuell. För att agera relevant när tidsfaktorn kan vara avgörande krävs att principerna om decentralisering och autonomi åtföljs av tillgång till finansiella resurser som kan användas utifrån ny information och förståelse. En sådan finansieringsstrategi bygger på att investeringar görs i **trovärdiga och kompetenta aktörer snarare än i specifika projekt eller program.**

⁵⁰ Honig, D. (2016). More Autonomy for Donor Organizations and Their Agents (Sometimes): Bringing Organizational Behavior and Management Theory to Foreign Aid Delivery

⁵¹ "Adaptive and iterative management"

⁵² Valters, C., Cummings, C. & Nixon, H. 2016. Putting learning at the centre. Adaptive development programming in practice. ODI Report.

⁵³ Quinn Patton, Michael. 2011. Developmental Evaluation. Applying Complexity Concepts to Enhance Innovation and Use. The Guilford Press.

Frågan är om de olika internationella instrumenten för klimatfinansiering, som tenderar att vara kortsiktigt projektorienterade, kan fås att omfatta de instabila kontexter där konfliktförebyggande insatser kommer att bli allt viktigare. I länder med hög grad av fragilitet är beredskapen låg för att ta emot klimatfinansiering⁵⁴. Ökad uppmärksamhet på platser med stor risk för en våldsam klimatrelaterad utveckling kommer att kräva utformning av ändamålsenliga finansiella instrument.

e) Ambitionsnivå

Om Sverige har ambitionen att bli mer aktivt i utformningen och genomförandet av ett bistånd som motverkar risken för klimatrelaterade konflikter krävs val av ambitionsnivå. Den mest aktiva, kontextnära och direkta rollen spelas av utlandsmyndigheter som har kunskap, kompetens och förmåga att använda diplomatiska och finansiella medel för att direkt påverka och förebygga hot om våldsamma konflikter. Ett exempel på en sådan aktiv roll gavs med det svenska agerandet när konkurrens om Voltaflodens vatten ledde till en kris mellan två länder som delade samma vattenresurs. Möjligheten av en sådan roll bygger på hypotesen att Sverige har en ställning och åtnjuter ett förtroende så att man skulle bjudas in att – tillsammans med andra internationella och regionala aktörer – bidra till att förebygga eller lösa en hotande konflikt.

En lägre ambitionsnivå kan innebära att man huvudsakligen gör det möjligt för regionala, internationella och multilaterala aktörer att spela den aktiva rollen, med hjälp av generös och icke öronmärkt svensk finansiering, och mindre förlita sig till ett bilateralt agerande genom utlandsmyndigheterna. I en sådan mer distanserad roll kan Sverige ändå bidra till policyutvecklingen i internationella fora men i större utsträckning använda sig av expertis från svenska och internationella organisationer.

12. Rekommendationer

a) Integrerad klimat- och konfliktanalys

Ännu saknas i hög grad etablerade metoder för integrerade miljö-, klimat- och konfliktanalyser, där klimateffekternas komplexitet och långsiktighet görs till en integrerad del av konfliktanalysen, tillsammans med den växande kunskapen om hur klimateffekterna påverka jämställdhet. Sverige kan aktivt bidra till och uppmuntra sådan metodutveckling inom OECD-DAC och bland samarbetspartners för praktisk användning inom strategigenomförandet.

b) Katastrofriskreducering i fragila och konfliktdrabbade kontexter

Trots att fragila stater är mycket utsatta för klimatrelaterade katastrofrisker som kan underblåsa konflikter är länderna inte i fokus i DRR⁵⁵-sammanhang. Sverige bör aktivt främja att aktörer, instrument och resurser mobiliseras för att minska risken och effekten av naturkatastrofer i fragila stater.

c) Motståndskraft och återhämtningsförmåga

Sverige bör som del av klimatanpassning ge stöd åt breda och robusta insatser som bygger hushållens och samhällets förmåga att hantera och återhämta sig efter kriser, inklusive i konfliktländer. Med utgångspunkt i erfarenheterna från klimatsatsningen 2009 - 13 och principer för god samhällsstyrning bör de bli innehålla stöd till nationella och lokala

⁵⁴ Peters & Budimir, *ibid.*

⁵⁵ Disaster Risk Reduction

institutioner, hälsa och utbildning, finansiella tjänster och sociala skyddsnet, med jämställdhet och respekt för mänskliga rättigheter som grund.

d) Konfliktlösning och rätten att nyttja naturresurser

Sverige bör aktivt bygga vidare på sitt mångåriga engagemang för säker rätt till naturresurser (åker- och betesmark, skog, vatten, fiskevatten) genom att främja utvecklingen av nya, lokala och ändamålsenliga institutioner och mekanismer för konfliktlösning, särskilt i samhällen med en historia av konflikter.

e) Gränsöverskridande vattenresurser

Sverige bör också aktivt bygga vidare på sitt engagemang och sin kompetens i att etablera och utveckla mellanstatliga institutioner för att hantera och lösa konflikter kring fördelning av gränsöverskridande vattenresurser, särskilt kring vattendrag där klimateffekterna kan leda till stora förändringar i nederbörd och flöden och där planer därför kan behöva revideras och avtal omförhandlas.

f) Organisation

Klimateffekter och konfliktodynamik är starkt kontextberoende och lokala. Sverige har en längre gången delegering av beslut till utlandsmyndigheterna än många andra givare vilket ger en större autonomi och bättre förutsättningar att snabbt agera på förändringar i den lokala miljön inom ramen för aktuella strategier och program. Om Sveriges ambition dessutom är att i kraft av ett stort internationellt förtroende spela en aktiv roll i lokal eller regional konfliktlösning bör utlandsmyndigheterna bemannas på ett sådant sätt att kontextuell och tematisk kompetens är lätt tillgängliga, både på land- och regional nivå. Båda dessa uppdrag bör tydliggöras i instruktionen till utlandsmyndigheten och i samarbetsstrategierna.

g) Arbetssätt

Komplexiteten och de svårförutsägbara förloppen hos klimateffekter och konflikters dynamik, i synnerhet när de två samverkar, förutsätter en korresponderande förmåga hos en aktör som vill verka i rätt tid och med relevans⁵⁶. Det innebär ett anpassningsinriktat och prövande arbetssätt, där långsiktighet, problemlösning och autentiskt lärande sätts i centrum, med stöd av en närliggande funktion för uppföljning och utvärdering som föder tillbaka information och analys i realtid. Ett sådant arbetssätt främjas om biståndsstrategierna får en tydligare framåtsyftning, där olika scenarier till följd av klimatförändringarnas möjliga påverkan utvecklas. Samtidigt måste biståndets operativa instrument och handläggningsrutiner anpassas i motsvarande grad. De reformer av styrning och handläggning som Sida påbörjat, **inspirerat av principerna kring "Doing Development Differently"**⁵⁷ behöver vidareutvecklas och prövas i ljuset av nya erfarenheter av sambandet mellan klimateffekter och konflikter.

h) Finansieringsformer

Sverige är ledande i givarsamfundet i att hävda principerna om långsiktighet, ram- och kärnstöd och icke öronmärkning i finansieringen av humanitära och utvecklingsaktörer. Det ger handlingsutrymme och flexibilitet som behövs för att snabbt kunna agera i en föränderlig miljö. De internationella instrumenten för klimatfinansiering är präglade av ett projektänkande som passar illa för att hantera de utmaningar som diskuteras här. Sverige bör aktivt hävda sina finansieringsprinciper i klimatförhandlingar och andra internationella

⁵⁶ Green, D. 2016. *How Change Happens*. Oxford University Press.

⁵⁷ <http://doingdevelopmentdifferently.com/>

sammanhang där policyutveckling kring sambandet mellan klimatförändringar och konfliktrisker sker.